

Robin Tolmach Lakoff

DEVET POGLEDA NA ISPRIKU POTREBA ZA INTERDISCIPLINARNIM PRISTUPOM TEORIJI I METODAMA ANALIZE DISKURSA

(Prijevod iz zbornika *The Handbook of Discourse Analysis*,
ur: Deborah Schiffrin, Deborah Tannen i Heidi E. Hamilton.
Blackwell Publisher, Massachusetts, Oxford, 2001., 199-212.)

Uvod: Problematika, paradoks i zadovoljstvo interdisciplinarnog istraživanja

Od svih pogleda na jezik, upravo će analiza diskursa gotovo bez iznimke biti opisana kao interdisciplinarna, a uz riječ „interdisciplinarnan“ vezale su se doista različite konotacije. U današnje vrijeme, te su konotacije pozitivne. No, nije uvijek bilo tako.

Nekada su sve znanosti bile multidisciplinarne, odnosno nisu postojale jasne granice među različitim disciplinama, odnosno znanostima. Tek su sredinom devetnaestog stoljeća strogo podijeljene, a ta je podjela bila očita i u vidu podjele sveučilišta na različite odsjeke, sa svim teretom raspodjele financija i moći. Kako je ljudsko znanje krajem dvadesetog stoljeća eksponencijalno raslo i bivalo sve složenijim, osobito u društvenim i tehničkim znanostima, granice među znanostima i disciplinama postale su u isto vrijeme važni konzervatori reda i identiteta, ali i sramotne zapreke novom, suvremenom načinu mišljenja. Tehničke znanosti riješile su taj problem osmišljavanjem formalnih naziva za nova polja proučavanja kako bi smjestile i imenovala nove načine potrage za znanjem (npr. molekularna biologija ili biokemija). No, društvene su znanosti, nesigurne i u svoju legitimnost i u vlastite domene proučavanja, naišle na probleme pri odlučivanju što napraviti kada određene zamisli izlaze iz okvira njihove discipline.

Lingvistika je u tome paradigmatički primjer. Ako je naše područje proučavanja, kao što to volimo reći na uvodnim satima, „znanstveno proučavanje jezika“, što sve „jezik“ podrazumijeva? Neki lingvisti poimaju „jezik“ kao „jezik sam“ i povlače granicu točno tamo gdje bi u analizu trebalo uključiti interakciju ili uvjeravanje ili bilo što drugo što zapravo riječima činimo.

Drugi opet integriraju navedene teorije u lingvistiku, rado ili nerado, ali ih nastoje proučavati odvojeno. U odnosu na tu osnovnu podjelu, pozabavit ćemo se jezikom u *izolaciji*, jezikom koji se nalazi iza neprobojne ograde što čuva pokrajinu filozofije, govornih činova i implikatura, tamo daleko od očiju, odmah pokraj kraljevstva sociologije i razgovora, daleko iza brda i dolina blizu grofovije retorike i masovne komunikacije – javnim diskursom. Svaka je od navedenih *pokrajina* razvila vlastiti jezik nerazumljiv pripadnicima drugih *pokrajina* unutar lingvistike, pa čak i svojim susjedima, a granice između *pokrajina* ljubomorno se čuvaju i revno pravdaju.

Prednosti podjele na zasebne discipline, odnosno područja, zacijelo postoje, a nisu samo političke naravi nego i intelektualne. Unutar područja koje je strogo ograničeno, lakše je steći stručnost, ali i uspostaviti kontrolu. Danas više nitko ne može reći kako zna sve o lingvistici (što su dvije generacije prije nas mogle tvrditi), ali može bez ustručavanja reći kako je majstor za određeno područje, poput pragmatike ili analize razgovora. S druge strane, nedostaci premašuju prednosti do paradoksalne razine. U ovom poglavlju, raspravljat ćemo o potrebi za interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom analizi diskursa – području koje mnogo uzima, ali i mnogo daje, ne samo lingvistici nego i brojnim nelingvističkim područjima. Kako bi teze bile što ilustrativnije, pojasnit ću ih na primjeru isprike kao govornog čina, uzimajući u obzir sve što se o ispriči treba znati kako bi se u potpunosti i na zadovoljavajući način objasnile njene mogućnosti i uporaba.

Interdisciplinarna analiza diskursa

Čak i ako prihvatimo činjenicu da je neke aspekte jezika moguće promatrati kao autonomne (npr. sintaksu ili fonologiju), to nikako ne možemo reći za analizu diskursa jer naprosto je nemoguće promatrati ju u vakuumu, kako kontekstualnom, tako i metodološkom. Iako za već spomenutu sintaksu možemo tvrditi da je njezino mjesto unutar granica lingvistike sigurno, ponekad pozivanje na neke poddiscipline (suprasegmentalna fonologija ili dijalektologija) ili znanosti (neurologija) poboljšava razumijevanje sintaktičkih procesa. No, čak i u tim slučajevima, sintaktičar samo posuđuje izvana i pri tome ne briše granice između sintakse i drugih disciplina. S druge strane, pretpostavka o analizi diskursa kao autonomnoj disciplini jednostavno ne drži vodu. Kako bi uopće bilo moguće razgovarati o diskursu općenito, analitičar mora pribjeći tekovinama i metodama drugih (pod)disciplina, inače analize diskursa ne bi ni bilo. Istovremeno, postupci kojima dolazimo do zaključaka kao i metode analize, pitanja koja postavljamo kao i odgovori do kojih dolazimo vrlo su subjektivni, čak i onda kada predstavljaju amalgam različitih koncepata. Promatrani korpus može se sastojati od manjih jedinica (rečenica ili razgovora) ili od puno širih, ali i apstraktnih cjelina (transkripti parnica, romani, političke manifestacije). Pri analizi često polazimo od manjih i konkretnijih jedinica, i to koristeći metode za analizu razgovora ili rečenica, kako bismo razumjeli funkciju, značenje i strukturu veće i apstraktnije cjeline koju nazivamo „diskursom“. Može nas zanimati bilo koji od mnogih pogleda na opširniji iskaz: njegova uloga u poduljem spisu (sama

priča); njegova interaktivna funkcija (u stvaranju manjih skupina kao što su parovi ili obitelji); njegova uloga u povezivanju pripadnika različitih institucija (akademski žargon) te njegova uloga u utjecaju na društvo (novinarstvo). Stoga, naše će tvrdnje odražavati sustav vjerovanja drugih znanstvenih područja: psihologije, antropologije, sociologije i političkih znanosti, ali i nama bližih disciplina (sintakse, pragmatike, analize razgovora). Takav je pristup kontroverzan i unutar lingvistike (jer izlazimo iz sigurnosti autonomije, a stupamo u kaos međusobne povezanosti) i izvan nje (jer neovlašteno rabimo metode i jezik druge struke). No, ako želimo postići rezultate vrijedne pažnje, moramo naučiti nositi se s takvim kritikama, ali i odgovoriti na njih. Zato što je međuprostor formalno uspostavljenih disciplina (i takvog načina mišljenja) plodno tlo za vrlo zanimljiv posao – analizu diskursa.

Razumijevanje isprike

Kako bih oprimgjerala interdisciplinarnu narav analize diskursa, poslužiti ću se isprikanama. Možda ćete ih smatrati prejednostavnima, možda ćete teško prihvatiti da uopće pripadaju analizi diskursa, možda ih smatrate tipičnom vježbom u pragmatiki ili analizi razgovora, no isprike treba promatrati kao dio većeg diskursa, i to iz različitih perspektiva: formalne i funkcionalne, kognitivne i interaktivne, individualne i grupne, unutarjezične i društvene, te u odnosu na fonologiju, sintaksu, leksičku semantiku, pragmatiku govornih činova, analizu razgovora, naratologiju i sociolingvistiku. Na neki način, svaki bi glagol govornog čina bio ilustrativan, no isprike su posebno dobri primjeri jer su teorijski opisane, ali i zbog njihove uporabne vrijednosti. Teško ih je prepoznati, definirati ili kategorizirati, a te poteškoće proizlaze iz funkcije koju obavljaju. Iz istog razloga javljaju se u različitim oblicima – od kanonskih (eksplicitnih) do neizravnih ili dvosmislenih isprika. Forma uvjetuje funkciju, a variraju od poniznog kajanja zbog učinjene pogreške, preko konvencionalnog održavanja dobrih društvenih odnosa, do iskazivanja simpatija, kao i ispričavanja za neprimjereno ponašanje koje će tek uslijediti i naposljetku, otkrivanja javno prihvatljivih osjećaja u danom trenutku. Stoga, kod isprika je odnos između forme i funkcije višestruko međuzavisan (jedan oblik daje različite funkcije, jedna funkcija materijalizira se brojnim oblicima), što čini samu analizu puno težom (čak zastrašujućom), ali i puno uzbudljivijom.

Oblik i funkcija isprika

Isprika, više nego bilo koji govorni čin, stavlja psihološki teret na autora i nešto manje na primatelja. To je uzrok postojanja mnogobrojnih neizravnih oblika koje u odgovarajućem kontekstu prepoznajemo kao isprike. Postoji i jasan oblik isprike:

Ispričavam se što sam pojeo tvog hrčka.

No, taj oblik rijetko susrećemo u tipičnim, neformalnim isprikanama između bliskih osoba. U takvim slučajevima najčešće pribjegavamo bilo kojem od mnogobrojnih oblika koji uključuju neke od pretpostavki ili tvrdnji o isprikanama, ili ju

promumljamo, ili ju jasno izrekemo (dopuštajući drugim aspektima čina isprike da prođu neprimijećeni). Na primjer, govornikova se odgovornost za čin može umanjiti u korist izravne izjave koja prenosi žaljenje:

Žao mi je zbog tvog hrčka.

Ili u krajnjim slučajevima odgovornost može biti izravno prebačena na nekog drugog:

Pa, *netko* je ostavio hrčka u hladnjaku!

Ili izjava može nijekati da se nešto krivo uopće dogodilo:

Pa, hrčci su zato tu, zar ne?

Prisutnost ovog *pa* u graničnim slučajevima kao što je ovaj sugerira svjesnost da takva izjava ne zadovoljava kriterije isprike u potpunosti te da je potrebna primateljeva dobra volja kako bi isprika ispravno funkcionirala, odnosno bila prihvaćena (Lakoff 1973, Schiffrin 1985). Primijetite kako se *pa*, u prvom primjeru, čini manje propisano, ako uključimo i riječ *oprosti*. Doista, u dva zadnja primjera, govorni su činovi nedvojbeno mogli prijeći granicu koja odvaja ispriku od objašnjenja.

No neki oblici isprike odnose se osobito na jednu od njezinih funkcija, možda kao način da se umanjí govornikova odgovornost za ostale njezine funkcije:

Priznajem da sam pojeo hrčka. (Odgovornost)

Pogriješio sam što sam pojeo hrčka/nisam trebao pojesti hrčka. (Pogreška)

Možeš li mi ikako oprostiti što sam pojeo hrčka? (Želja za oprostom)

Dok god sam živ, neću pojesti ni jednog hrčka. (Odbacivanje lošeg ponašanja)

Primjeri prikazuju kako su za jedan čin isprike dostupni brojni različiti oblici. Obrnuta je situacija također točna (ali možda u manjoj mjeri): jedan oblik, „Žao mi je“, može funkcionirati i kao isprika, izraz suosjećanja bez odgovornosti i kao poricanje da je isprika uopće potrebna:

Žao mi je što sam pojeo hrčka.

Žao mi je, gospodin Smith danas nije slobodan.

Pa, žao mi je! Ali ti stvarno ne znaš što govoriš!

Ovi izbori stavljaju govornika, odnosno onog koji se ispričava, u bolji položaj jer može podešavati vlastitu poniznost ovisno o ozbiljnosti uvrede. Možda se čini kako bi uvrijeđena strana uvijek dala prednost standardnoj isprici, ali to ne mora uvijek biti tako. Recimo da ste u kinu, film je počeo i netko prolazi pored vas i stane vam na nogu. Situacija traži izraz prepoznavanja pogreške. No želite li cijeli kanonski postupak? I vi i svi oko vas bili bi u neugodnom položaju da se to dogodi. Stoga je promumljani „ispričavam se“ sve što želite, a sve drugo bilo bi neprikladno i neugodno.

S druge strane, neke isprike, da bi bile valjane traže barem naizglednu skrušenost. U takvim slučajevima, primatelj mora imati moć i pravo zahtijevati „pravo kajanje“.

Još jedna prednost različitih mogućnosti ispričavanja je u tome što onaj koji se ispričava može uz pomoć nejasnih oblika isprike sačuvati obraz, a ipak ostaviti

dojam kreposti. To se često vidi u zakonski propisanim „isprikama“. Posebno zloglasnan primjer dogodio se prije nekoliko godina na kalifornijskom sveučilištu Berkeley, gdje je bruošica optužila nekoliko igrača američkog nogometa za silovanje. Nagovorili su je da prihvati nagodbu koja je sadržavala i „ispriku“ igrača. Njihova isprika je navela, da iako se „ispričavaju“, nisu napravili ono za što su optuženi. Netko bi se možda i složio da druga izjava čini prvu nesmislenom ili bar neprikladnom. Drugi bi se složili da primjer jasno pokazuje kako moć različitih institucija može dati značenje inače čudnim izjavama. Ako takve neugodne „isprike“ uopće imaju značenje, ono može prebivati jedino u priznanju da je primatelj bio povrijeđen i da ima pravo tražiti zadovoljštinu.

Slične primjere nalazimo u parnicama, gdje korporativni optuženici odbijaju javno priznati odgovornost iako bi im to smanjilo troškove i mogućnost suočavanja s dugotrajnim suđenjem. Oni gledaju na ispriku kao na zakonsko priznavanje pogreške putem presupozicija govornih činova.

Postoje i drugi problematični primjeri. Trenutno je u modi službena isprika za javnost, odnosno izjava koju izriče netko tko je na položaju moći i izražava žaljenje zbog lošeg ponašanja svojih prethodnika. Tako se vladajući državnici ili osobe na visokim položajima ispričavaju potomcima onih kojima je nanesena kakva nepravda. Postoje mnogi primjeri ovakvih isprika u posljednjih nekoliko godina: npr. isprika predsjednika Clintona Afrikancima zbog ropstva, isprika Tonyja Blaira Ircima zbog gladi u 19. stoljeću. Nevjerojatno je kako su mnogi dužnosnici spremni na ovakvu vrstu isprike, a nevoljko se ispričavaju za vlastite pogreške. Razlog je jednostavan: službeni primjeri nisu prave, valjane isprike, dok one osobne jesu. Nitko ne želi izreći ovu zadnju vrstu isprike, a posebice moćna osoba, jer time riskira gubitak poštovanja, a možda i gubitak moći.

Većina analiza isprike kao govornog čina orijentirana je na njihovu valjanost iz govornikove perspektive, osobito na procjenu govornikova stanja uma (iskrenost koja se očituje kao znak kajanja). No, to može stvoriti probleme. Za neke govorne činove (kao npr. obećanje), valjanost (ili čak iskrenost) govornika može se vidjeti tek iz njegovih budućih radnji. Drugi činovi, poput oklade, zahtijevaju neki oblik „prihvatanja“ od strane primatelja: „Dogovoreno“ ili „Oklada vrijedi“. Isprike obično pripadaju prvoj vrsti. Ipak, u nekim okolnostima – pogotovo u situacijama kada primatelj izričito zahtjeva određeni oblik isprike – bilo bi prikladno pripisati nekakvu odgovornost i samom primatelju da bi govorni čin bio valjan. Ako, na primjer, primatelj da do znanja da neće prihvatiti nikakav oblik isprike, bez obzira na sve, tada zasigurno niti jedna isprika neće biti valjana, i ovdje je primatelj taj koji cijelo izvođenje čini neprikladnim.

Još više zbuduju oblici koji izgledaju kao isprike, ali to u biti nisu. Tannen (1994) je pisala o uporabi, najviše kod žena, oblika poput ovog: „Žao mi je, gospodin Smith neće biti u gradu do srijede“. Kao što Tannen naglašava, ove izjave nisu isprike, govornik ne prihvaća odgovornost, niti na bilo koji način prihvaća nekakvu pogrešku u djelovanju. U najboljem slučaju, izražavanjem naklonosti i povezanosti pomoću oblika „Žao mi je“ govornik može spriječiti eventualnu ozlovoljenost primatelja i neugodan završetak razgovora. Taj isti oblik ponekad je i više od načina da

se neugodan razgovor na pristojan način privede kraju. „Žao mi je! ali (ti si idiot)“ sličan je formom, ali prilično različit funkcijom. Radi se o primjeru *ali*-uvoda (Baker 1975). U jednoj radijskoj emisiji o samohranim majkama bilo je govora o tome kako su u tom samostalnom odgoju često veoma uspješne. U emisiju se uključio i jedan slušatelj i tijekom svog komentara rekao: „Žao mi je! Ali [djeca trebaju i očeve]“. Ovo „Žao mi je“ očit je primjer ispričavanja unaprijed za iskaz koji će tek uslijediti, a koji će biti uvredljive naravi. Kao takav, ne može biti iskren jer ako znate da će nešto što kažete biti uvredljivo, u slučaju da vam je stalo, nećete to ni izreći. Budući da ti oblici sadrže izazove (=“Suprotstavljam ti se i ne možeš mi ništa!“), s pravom ih se ocjenjuje kao grube i uvredljive pa ih stoga ljudi velike društvene moći ili oni koji mogu nešto izgubiti zbog takvog ponašanja rijetko rabe.

Funkcija isprika

I na formalnoj (oblici poput „Žao mi je“, bile to iskrene isprike ili ne) i na funkcionalnoj (izvođenje isprike pomoću različitih govornih činova) razini, isprike često znaju biti dvosmislene. To je samo po sebi dobar razlog za proučavanje isprika, ali i dobro objašnjenje zašto kvalitetno proučavanje isprika iziskuje različite pristupe. Neki su od nas, osobito na početku karijere, odbacivali razine s kojima nam nije bilo ugodno raditi pod izlikom da su pojednostavljene, subjektivne ili izvan legitimiteta same lingvistike. Ipak, svaka od devet razina koje ću opisati nudi uvid u to što su zapravo isprike, i općenitije, što je to diskurs, a kako bi analiza bila cjelovita, moramo biti svjesni da te razine postoje i da doprinose značenju i funkciji isprika.

Fonološko i neverbalno izražavanje isprike

Dok u engleskom ne postoje glasovi specifični za prikladan oblik isprike, ipak postoje suprasegmentalne i neverbalne razine koje su važne primatelju jer pomoću njih određuje je li isprika prihvatljiva ili ne. Na osnovi tih razina, primatelj odlučuje je li onaj koji se ispričava iskren te kaje li se dovoljno jer su te razine izvan govornikove kontrole i samim tim istinitije nego sami verbalni iskazi (usporedi Ekman and Friesen 1969). Na primjer, isprika izrečena prebrzo ili isprika izrečena monotonim glasom učinit će se primatelju kao unaprijed pripremljena i nimalo spontana. S druge strane, glas na rubu suza te mnogi neverbalni znakovi nagovještavaju iskrenost. Nemogućnost gledanja osobe kojoj se ispričavamo u oči, inače osuđivana od Amerikanaca, dobiva pozitivnu vrijednost kod isprika (jer označuje određeni sram); vrpoljenju u mjestu i prebacivanju težine s noge na nogu kao i uporabi gesti kao što su tzv. self-adaptori (Ekman and Friesen 1968) poput kršenja ruku pripisuje se slična uloga. Predsjednik Clinton poznat je po tome što u takvim prilikama grize usnicu. I dok je smješkanje obično pozitivno ocjenjeno u američkom društvu, prisutnost smješka (jer je često prepoznat kao usiljen) obično umanjuje učinak isprike.

Ono što zanima svakog analitičara, svakako je razina univerzalnosti takvih pretpostavki. Široko je prihvaćeno vjerovanje da su neverbalni pokazatelji osjećaja, kao i osjećaji koje odaju, univerzalni: svatko osjeća, ili bi trebao osjećati, kajanje

zbog istog događaja pa bi i to kajanje trebalo biti iskazano na isti način. No, to ne mora nužno biti tako jer ono što uzrokuje neugodu u jednoj kulturi, ne mora jednako djelovati u drugoj. Način na koji pokazujemo osjećaje (te koliko pokazujemo osjećaje), ono je što Hochschild (1983) naziva „rad emocija“, a može se znatno razlikovati od kulture do kulture, čak i kad je riječ o bliskim kulturama čiji pripadnici govore istim (verbalnim) jezikom. Tako je 1997. na televiziji prikazano suđenje „dadilji iz Cambridga“, a gledatelji su, kao i porotnici u tom slučaju, procijenili kako engleska dadilja Louise Woodward, optužena za ubojstvo djeteta koje je čuvala, pri svjedočenju nije pokazala „dovoljno žaljenja“ zbog počinjenog zločina. Kada je naknadno upitana da prokomentira takvu ocjenu, rekla je: „Mi [Englezi] ne nosimo srce na pladnju“. Na primjeru je vidljivo da porotnici često baziraju svoju presudu na ponašanju optuženika, između ostalog jer im je tako i rečeno, ali i da često zbog toga griješe, osobito kada su u pitanju međukulturalne situacije poput ove.

Leksička semantika isprike: isprika nasuprot objašnjenju

Gledano s aspekta semantike, problem kod isprika jest – na što uopće *mislimo* kada govorimo o ispričavanju. Po čemu se *ispriku* uopće razlikuje od *objašnjenja*, *izgovora*, *pravdanja*? Iskaz „Ispričavam se zbog X“ podrazumijeva nekoliko presupozicija (u najširem smislu riječi) i najmanje jednu tvrdnju (Fillmore 1971):

- *Presupozicije*

X je loš za P(rimatelja)

G(ovornik) žali zbog X

G obećaje da neće ponoviti X

G (ili netko pod njegovom kontrolom) je odgovoran za X

G je mogao drugačije postupiti

- *Tvrdnja*

Govorni čin stavlja govornika u inferioran položaj u odnosu na primatelja

Kod izgovora, opravdanja i objašnjenja nedostaje najmanje jedan od gore navedenih uvjeta. Kada govorimo o izgovorima, onda je to negiranje govornikove odgovornosti („Mačka me natjerala da to učinim“) ili sposobnosti za drugačije djelovanje („Pokušala sam, ali ti je telefon bio zauzet“). Kod pravdanja, ako svi razumiju što je učinjeno, govornik opovrgava štetnost svog postupka („Svi drugi to rade“). Kod objašnjenja govornik preuzima odgovornost za svoj postupak, ali sugerira da ga primatelj smatra lošim jer ga u biti ne razumije („Učinio sam to za tvoje dobro“). Dakle, nakon isprike i izgovora, govornik je inferioran primatelju; nakon pravdanja obje strane mogu biti u jednakom položaju, a nakon objašnjenja primatelj je taj koji „gubi obraz“ jer nije shvatio poantu. Stoga, objašnjenja pogoduju onima koji ih izgovaraju, a isprike onima kojima su upućene.

Semantičke analize poput gore navedene pomažu nam razumjeti inače teško objašnjive odabire u diskursu. 1983. godine američki je Kongres prihvatio prijedlog da se rođendan dr.

Martina Luthera Kinga proglasi nacionalnim praznikom. Pripadnici Konzervativne stranke nisu bili zadovoljni takvim ishodom, a jedan je od njih čak izjavio da je King bio „nemoralan čovjek za kojeg se dobro znalo da je povezan s vodećim ljudima komunističke stranke“. Iako je privatno davao naslutiti da se slaže s takvom procjenom, u javnosti je predsjednik Ronald Reagan oklijevao dati precizan odgovor. Kada je na jednoj konferenciji za novinare upitan slaže li se s izjavom senatora Jesseja Helmsa da je King povezan s komunistima, predsjednik je odgovorio: „To ćemo znati za otprilike 35 godina, zar ne?“

Približavanjem izbora, kandidat Demokratske stranke Walter Mondale pozvao je Reagana da se ispriča Kingovoj udovici. Ispočetka je njegov glasnogovornik tvrdio da se to neće dogoditi, ali ju je ipak nazvao. Telefonski poziv nije snimljen, a kada su ju poslije pitali o sadržaju samog poziva, Coretta Scott King odgovorila je sljedeće: „Ispričao mi se. Rekao je da je to bio neozbiljan odgovor na ono što je smatrao neozbiljnim pitanjem.“

Zdrav razum nalaže da je sama Reaganova bahatost ostavila dovoljno loš dojam. No, kratko iza toga, zamjenik stručnjaka za odnose s javnošću našao je shodnim ispraviti izjavu gospođe King: „To je bilo objašnjenje“, rekao je. „Nije to mislio onako kako je zazvučalo.“

Pretpostavimo da je predsjednik izgovorio upravo one riječi koje mu je pripisala gospođa King (a koje bi stručnjak za odnose s javnošću primjereno opisao). Zašto brinuti je li „Bio je to neozbiljan odgovor na ono što sam smatrao neozbiljnim pitanjem“ *isprika* ili *objašnjenje*? Može funkcionirati kao oboje: kao isprika zbog „neozbiljnosti“ u neprimjerenim okolnostima ili kao objašnjenje da „oni“ nisu razumjeli opasku i da je „jedni“ cilj bio našaliti se.

Glasnogovornikovo inzistiranje da se govorni čin definira drugačije nego što je to učinila gospođa King, održalo je dvojbenu situaciju aktualnom. Za taj je čin morao imati vrlo dobar razlog. Za predsjednike, osobito imperijalne kao što je Reagan, od presudne je važnosti ne biti korak iza jer to predstavlja gubitak moći i utjecajnosti. Očito je smatrano da je važnije izbjeći posljedice toga, nego ostati u dobrim odnosima s biračkim tijelom pokojnog dr. Kinga. Ali, jedini način da shvatimo ono što se inače čini kao besmislena ili čak štetna beskompromisnost na visokim položajima jest da uzmemo u obzir leksičku semantiku *isprika* te važnost zaštite predsjednika SAD-a od činova koji prijete obrazu.

Sintaksa i isprika

Formalna sintaksa nema mnogo za reći o isprikama. Moguće je primijetiti sklonost govornika da se udaljavaju od samog ispričavanja kao i od radnji u kojima se očituju isprike, i to korištenjem indirektnih formi – ili ekvivalenata konjunktivu poput:

Želim se ispričati.

Htio bih se ispričati.

Mislim da ti dugujem ispriku.

Ili udaljavanjem govornika od pozicije subjekta ili čak izvan rečenice

Šteta što se X dogodio.

Žao mi je što si X.

Ili nizanjem isprika u zavisnim rečenicama, stavljajući ih tako u pozadinu, čineći ih tako manje upadljivim i pristupačnim

Imam osjećaj da ti dugujem ispriku.

Čini mi se da bi bio red ispričati se.

Iako su, strogo govoreći, ovo sintaktički izbori, samo bi ih formalni sintaktičar ocijenio kao isključivo artefakte sintakse. Naprotiv, funkcionalisti na sintaksu gledaju kao na ponajbolju pomoćnicu semantike i pragmatike. Upravo uzimajući u obzir semantiku, pragmatiku i diskurs, možemo odlučiti koliko ćemo važnu ulogu pripisati nama samima u vlastitom iskazu, a sintaksa nas nužno opskrbljuje sredstvima kojima se uspijevamo prikazati onakvima kakvima bismo htjeli da nas drugi vide. Sintaktička forma mora biti dijelom diskursa svake isprike, ali ne možemo ju smatrati važećom ako je izolirana (tj. izvan konteksta).

Pragmatika isprike: govorni činovi

Pragmatika se nalazi negdje između formalnih, dekontekstualiziranih jezičnih pristupa te malo kompleksnijih teorija koje u opis uvrštavaju lingvistički kontekst te izvanjezične okolnosti u kojima se iskaz odvija. U svojoj raspravi o govornim činovima, Austin (1962) govori o „iskazima“ radije nego o „rečenicama“ jer govori o jezičnoj uporabi, a ne samo o formi. Njegov naslov ukazuje na činjenicu da „riječima djelujemo/činimo stvari riječima“. Kako našim iskazima mijenjamo stvarnost, nema mnogo smisla govoriti o jeziku ili lingvistici kao samostalnicima. S druge strane, Austinove su metode slične onima transformacijske sintakse i njenih poklonika: analizi dekontekstualiziranih struktura konstruiranih od strane samog analitičara.

Austinova analiza može pomoći u objašnjavanju/analizi i općih i specifičnih formi isprike, od njih sljedeće:

Žao mi je što sam X.

Mislim da sam X.

Nisam trebao to X.

Sigurno si jako ljut/a što sam X.

Bio sam idiot što sam X.

... i neću nikad više X.

Svaka od ovih formi odnosi se na neki od uvjeta koji su potrebni za uspješno izvođenje isprika: u Austinovoj terminologiji nazivaju se *uvjetima valjanosti*, a kod Searlea (1969) *osnovnim uvjetima*.

Prvi primjer izražava govornikovo žaljenje (kajanje), drugi ukazuje na govornikovu odgovornost za neki čin, treći da je čin bio pogrešan, četvrti da je primatelj bio povrijeđen, peti očigledno stavlja govornika u nezavidan položaj, a šesti obećaje

da se takva stvar neće ponoviti. To su originalno postulirali Gordon i Lakoff (1971) u svojoj teoriji o razgovornim postulatima iako nisu objasnili zašto se razgovorni postulati koriste.

Ako tvrdimo da je jedan od uvjeta za valjanu ispriku ispunjen, ali bez eksplisitnog obznanjivanja da se ispričavamo, tada govornik nužno prebacuje dio odgovornosti za razumijevanje čina na sugovornika. Potonji se tada koristi Griceovim (1975) razgovornim maksimama i implikacijama kako bi razumio zašto govornik govori nešto što sugovornik ne mora nužno razumjeti – odnosno, krši Griceove maksime kvantitete i relevantnosti. Očito, sugovornik nema potrebu znati ili učiti o govornikovim psihološkim razlozima isprike – ali ako prvi primjer gore može biti shvaćen kao impliciranje isprike, unatoč interpersonalnom teretu koji podrazumijeva, iskaz očito odgovara principu kooperativnosti (tj. principu suradnje).

Iako je Austin formulirao svoju teoriju u okvirima dekontekstualiziranih iskaza te pretpostavio snažnu usmjerenost na govornika umjesto na diskurs kao rezultat igranja različitih uloga od strane svih njegovih sudionika, interakcije utkane u njegovu teoriju ipak ukazuju na kontekstualiziran interaktivan model. Na primjer, Austin govori o nekim govornim činovima kao o činovima koji zahtijevaju od sugovornika određene forme kako bi čin bio valjan. Stoga, da bi oklada bila valjana, sugovornik mora reći „kladim se da“ ili „vrijedi“. Jesu li i isprike kao oklade? Zahtijevaju li i isprike određene odgovore sugovornika? Ako sugovornik nema namjeru prihvatiti išta što govornik kaže, ako niti jedna forma neće uspjeti „iznuditi“ oprost, Austin bi rekao da niti jedna isprika ne može biti valjana, ali krivnja ostaje uz sugovornika, a ne uz govornika.

Sukob oko isprike predsjednika Clintona i republikanaca u jesen 1998. može se djelomično objasniti pomoću ove perspektive. Obje su strane pridonijele da se stvar ne miče s mrtve točke. S jedne strane, predsjednik se odbio ispričati sve do zadnjeg mogućeg trenutka, odnosno dok se nije pojavila kobna haljina uprljana spermom. Iako su trebala tri pokušaja, na kraju je uspio. U svom prvom pokušaju, 17. kolovoza, bio je ljut i ratoboran više nego ponizan. Nazvao je svoje ponašanje „pogrešnim“, a odnos s Monicom Lewinsky „neprikladnim“, ali nije rekao „žao mi je“. Pokušao je ponovo na putu u Europu početkom rujna. Fizička udaljenost između rujna i kolovoza vjerojatno je olakšala ispričavanje, ali i učinila ispriku manje efektnom. U Moskvi, 2. rujna Clinton je rekao „Spoznao sam da sam pogriješio, rekao sam da se kajem i zamolio sam da mi se oprost“. Korištenje prošlog vremena, odnosno referiranje na prijašnje govorne činove, ispočetka zvuči kao isprika, ali naravno to nije *performativ* (što isprike trebaju biti) nego ponavljanje, reproduciranje, izvještaj prijašnje isprike te stoga nema interaktivnu vrijednost. 5. rujna u Dublinu, predsjednik je konačno rekao da mu je žao zbog afere. Ali, kako je to rekao ljudima koji nisu izvorni recipijenti isprike, odnosno nisu ljudi izvorno uvrijeđeni njegovim ponašanjem, ponovo sam iskaz nije bio valjana isprika.

11. rujna pokušao je ponovo. „Sa suzama u očima“ kako počinje izvješće u *New York Timesu*, predsjednik je „meko priznao: Smatram da nema otmjenog načina da kažem da sam zgriješio“. Važno je naglasiti da još uvijek nije jasno rekao

„zgriješio sam“ nego samo dao naslutiti da bi mogao izreći ove riječi. Zaista, unatoč korektnom jeziku u ostatku govora,

Važno mi je da svatko tko je bio povrijeđen shvati da je tuga koju osjećam istinska, nepatvorena... Sve sam zamolio za oprost. izrazi skrušenosti uklopljeni su u neizravni diskurs, kao nešto što se pretpostavlja, a ne kao nešto što se tvrdi, čime slabi njihova snaga te se ublažuje govornikova odgovornost. S druge strane, neverbalni dio iskaza je na mjestu – suze i blag glas. Tek je tada predsjednikova isprika „položila test s prolaznom ocjenom“, sugerirajući da, kako naglašavaju Ekman i Friesen, neverbalni znaci imaju veću težinu od verbalnih.

Ali, iako su kroz izborne ankete birači pokazali svoje odobravanje, republikanci u Kongresu nastavili su sa svojom suzdržanošću. Kada su upitani što je potrebno da bi dobio oprost, odgovorili su da ništa ne može pomoći. Ako je to bio njihov stav otpočetka, bi li ijedna isprika bila valjana?

Pretpostavke teorije o govornim činovima osvjetljuju zašto je predsjednik postupio onako kako je postupio (o njegovim ili bilo čijim namjerama možemo samo nagađati) te zašto su Amerikanci reagirali na njegove ponovljene pokušaje onako kako su reagirali. Leksička semantika pokazuje zašto se predsjednik opirao izreći „Žao mi je“, iako je time mnogo toga riskirao. Teorija govornih činova pomaže objasniti zašto je javnost bila nezadovoljna njegovim pokušajima, ali i ukazuje na to da za određeni broj primatelja (misli se na republikance), niti jedna isprika ne bi bila valjana.

Govorni događaj

Svi sudionici nekog diskursa pridonose značenju, a možda čak i formi koju zauzima taj diskurs (iako je posljednja verzija Clintonove isprike oblikovana i preoblikovana od strane cenzora, rane su verzije ipak izašle u medijima). Iskazi su dijelom većih događaja, čisto lingvističkih – razgovora – ili drugih ljudskih aktivnosti – rituala, poslova, nastupa. Stoga, nema kanonske forme „isprike“ koja će biti jednako prikladna u svakom kontekstu. Iz perspektive diskursa smještenog u određeni događaj, ono što je potrebno unutar isprike, može se razvrstati u nekoliko kategorija, između ostalih:

- *Funkcionalni stil (registar)*. Čak i kad su u pitanju jednako gnusna ponašanja, isprika u bliskom, obiteljskom krugu drukčija je od one koja je iznesena javno. Među intimnim poznanicima, isprika ponekad i nije potrebna (*ljubiti znači ne morati se ispričavati*), dok se za isto ponašanje moramo ispričati ako je u pitanju manje blizak, distanciran odnos. Diferencijacija ponašanja može prenijeti (iskomunicirati) iskrenost u intimnim i formalnim okruženjima (dodirivanje je prikladno kod kuće, ali ne u istoj mjeri u javnosti).
- *Žanr*. U neformalnim okolnostima, običan „OK“ od strane primatelja može biti dostatan da bi označio oprost. No, u formalnim okolnostima (primjerice u parnicama) može biti potrebna pisana izjava u kojoj tužitelj oslobađa optuženoga kako bi se stvar riješila. Pri tom, njezino formuliranje pažljivo prate obje strane.

- *Kôd* (Hymes 1972). Pod određenim okolnostima ironična ili humoristična isprika može biti prihvatljiva. Otac me jednom uvrijedio i kasnije mi poslao primjerak „*The Portable Curmudgeon*“ [eng. curmudgeon = tvrdoglavo staro gundalo, op.prev.] što sam shvatila kao ispriku (= „Ja sam tvrdoglavo gundalo, ali ne mogu si pomoći“) i oprostila mu.

Analiza razgovora: konverzacijski par isprike

Analiza razgovora kao metoda istraživanja analogna je sintaktičkoj analizi jer se u oba slučaja analitičar ne može izravno baviti značenjem, namjerom, funkcijom ili razumijevanjem pa pitanje „Od čega se sastoji isprika?“ ne može u potpunosti istražiti niti analiza razgovora, niti sintaktička analiza. Formalne strukture kao što su konverzacijski parovi mogu pokazati koji je odgovor poželjan ako je prvi član slijeda isprika.

Primjerice, metode analize razgovora mogu razjasniti od čega se sastoji željeni odgovor na ispriku. Ako lingvist želi odrediti što se „gramatički“ događa u kontekstu nečega drugoga i ako želi postići jedinstvenu i interdisciplinarnu perspektivu, analiza razgovora mora moći odgovoriti na pitanje: „Koji oblik ima željeni iskaz i zašto?“ Tradicionalna analiza razgovora to ne može ili, u najmanju ruku, ne baš uspješno jer ne dopušta introspekciju ili mentalističku analizu. No, (kao što su istaknuli Gumperz i Tannen) bez sposobnosti da se govori o pitanju namjere i učinka, analiza razgovora zapinje slično kako je zapinjala i predtransformacijska sintaktička analiza. Da bi se isprika objasnila sa stajališta analize razgovora, analitičar mora imati na umu da, ovisno o formulaciji isprike, kao slijed mogu doći različito formulirani odgovori.

A: Ispričavam se zbog svog užasnog ponašanja.

B: ? Nema beda, lega.

B': ? Hej, svi mi griješimo.

B'': ? Čovječe, nisam ni primijetio.

B''': Prihvaćam tvoju ispriku/Isprika prihvaćena.

B'''': Opraštam ti./Oprošteno ti je.

Ali, ako promijenimo A u A'

A': Sori zbog toga

dopisivanje „?“ ispred odgovora naglo se mijenja.

Tradicionalna analiza razgovora, naravno, nikada ne bi upotrijebila tako formulirane primjere ili mentalne sudove. Ipak, mora postojati način na koji se može objasniti sve ono što govornici rabe, u što vjeruju te što smatraju prihvatljivim.

Analiza naracije: priča iza isprike

Analiza naracije postala je popularna u brojnim područjima, od književnosti do prava, psihologije, antropologije, povijesti te političkih znanosti. Sva ta područja

došla su do zaključka da ljudi pronalaze smisao svojih života kroz priče koje stvaraju (pričaju). Kada priče o našim životima postanu nedosljedne, neusklađene (npr. Schafer 1980; Spence 1982) dolazi do psiholoških problema. U sudnicama porotnici odlučuju čija je „priča“ vjerodostojnija, tužiteljeva ili braniteljeva, ili je li branitelj uspješno opovrgnuo tužiteljevu priču (usporedi Delgado 1989). Na isprike možemo gledati kao na dijelove fabule u priči: koji su događaji doveli do isprike, kako je izgovaranje isprike utjecalo na daljnji slijed priče? Što se događa kada su unutrašnje priče dvaju osoba u sukobu – A doživljava B kao nekoga tko mu duguje ispriku; B ne vjeruje da je učinio bilo što krivo, ili vjeruje da su njihove društvene razlike tolike da isprika nije potrebna.

Možemo ponovno pogledati priču Ronalda Reagana i Corette Scott King koja uključuje upravo spomenuti set konfliktnih naracija. King je očekivala ispriku, Reagan je mislio da isprika nije potrebna, zbog obaju spomenutih razloga. Reagan (ili njegovi ljudi) je (ili su) dovoljno domišljat(i) da osmisli iskaz koje bi mogao zadovoljiti fabule dviju različitih grupa pripovjedača, stvarajući pritom (vjerojatno) uspješne završetke dviju vrlo različitih priča. (Taj sretan ishod najbolje uspijeva ako prijevara ne bude razotkrivena, kao što je bila u ovom slučaju.)

Kada je isprika valjano izrečena i primjereno prihvaćena, obje su strane zadovoljne. Dobra isprika uvjerava oba sudionika da su njihove naracije razumne i dopušta da obje imaju više ili manje sretan završetak. Skrušeni govornik, odnosno onaj koji se ispričava, dobiva natrag ljudsko obličje jer je prepoznat kao netko tko razumije potrebu za isprikom u danom trenutku te kao netko tko s primateljem poruke (isprike) dijeli pogled na priču koju su zajedno stvorili. Iako je na trenutak daleko od čestitosti budući da se ispričava, ubrzo je dobrodošao natrag u društvo kao, u najmanju ruku, podoban.

Sociolingvistička razmatranja

Sociolingvistička analiza izravno povezuje pripadnost para koji je uključen u čin isprike određenoj društvenoj skupini te njihove mogućnosti i očekivanja unutar događaja. Šira kulturna pozadina ima značajnu ulogu u razumijevanju potrebe za isprikom i određivanju pravilnog oblika isprike. Na primjer, u mnogim je društvima važna čast i u tim se društvima isprika neće izricati eksplicitno u određenoj situaciji, dok će se Amerikanci u istoj situaciji ispričati ili učiniti ispriku eksplicitnom gdje može i bez toga. Isprika uvijek prijeti očuvanju obraza govornika, ali ako se ne ispričamo onome kome trebamo (na vrijeme) možemo dugoročno „izgubiti obraz“. Kao što bi rekli Brown i Levinson (1987), težina promišljene isprike kao prijeteće za obraz mora biti izračunata uzevši u obzir intimnost i snagu veze među sudionicima te ozbiljnost nedjela koje ju je prouzrokovalo.

Druga izvanjezična pitanja jednako su važna. Ako, primjerice, kao što Tannen (1994) kaže, žene koriste „žao mi je“ kako bi ublažile teške trenutke, a muškarci uglavnom to ne čine, doći će do nesporazuma (a žene će biti više povrijeđene nastalim nesporazumom). Slično, isprike potežu važno pitanje: kada, koliko i na koji način otkrivamo „pravoga sebe“ ili privatnu osobu svijetu putem jezika. Kao u slučaju

dadilje iz Cambridgea, kada jedna kultura vjeruje da je sramotno skinuti štit u javnosti, a druga da se iskrenost isprike mjeri u jecajima, suzama i pretjeranim osjećajem krivnje, članu jedne skupine bit će teško izreći ispriku te pri tom zadovoljiti člana druge skupine, ali i istovremeno sačuvati barem trunčicu samopoštovanja.

Analiza teksta: isprika kao dokument

Konačno, možemo koristiti prije stečena znanja kako bismo shvatili političke i društvene događaje onako kako ih mediji predstavljaju (odabir riječi i odluke o čemu raspravljati: o „tekstu“ ili možda „metatekstovima“). Primjerice, od početka kolovoza do kraja rujna 1998. godine velika količina medijskog prostora u američkim novinama bila je posvećena analizama i prosudbama nekoliko predsjednikovih isprika, anketama koje su pokazivale koliko je američka javnost zadovoljna pojedinom predsjednikovom isprikom, osvrtima na to koje izjave su zapravo bile isprike i jesu li one ispravno izrečene i tako dalje. Iz toga možemo zaključiti da je isprika u tom trenutku imala ogromno, možda simbolično značenje (traženje uz pomoć pretraživača Lexus-Nexus pokazalo je da riječ „isprika“ nikada prije i nikada kasnije nije imala tako važnu ulogu u toliko puno medija u tako dugom razdoblju). Na ovoj razini možemo pogledati podtekst: zašto „mi“, tkogod da „mi“ jesmo, tražimo skrušenost u ovom trenutku? I zašto zahtjevatelji nikada nisu zadovoljni? Odgovori na ta pitanja traže pretraživanje jezika na svim ranije spomenutim razinama. Na taj način, koncentriranjem na određeni govorni čin, smješten u konkretnu kulturu i društveno vrijeme i mjesto, možemo shvatiti i tko smo mi zapravo i što želimo te pravila i pretpostavke koje nas vežu kao društvo.

Prevela Marija Lovrić